

Prof. Dr. Mustafa Canpolat Armağani

ISSN 1226-4490

*International
Journal of
Central
Asian Studies*

Volume 10-1 2005

**Editor in Chief
Choi Han-Woo**

**The International Association of Central Asian Studies
Institute of Asian Culture and Development**

Kerekülüg Begleri

Erhan Aydın

Erciyes Üniversitesi, Kayseri, Turkey

II. Kök Türk dönemi hükümdarı Bilge Kağan adına dikilen yazıtın doğu yüzünün 1. satırı oldukça yıpranmıştır. Özellikle satırın sonlarına doğru epeyce bir silinme ve kırılma meydana gelmiştir. Bu satır genel olarak şu şekilde okunur: *tengri teg tengri yaratmış bilge kagan sabım kangım türük bilge kagan [al]tı sir tokuz oguz eki ediz kerekülüg begleri bodunı türük tengri* Biz bu cümlede geçen *kerekülüg begleri* ibaresiyle ne anlatılmak istendiğine dair kendi görüşlerimize geçmeden önce bu satır (BK D 1) ve özellikle *kerekülüg begleri* ibaresi üzerine daha önce söylenenleri aşağıya çıkarıyoruz:

Radloff, *tokuz oguz ödüzki är külük bağlari budunı* şeklinde okumuş ve konumuz olan kısmı çeviride atlamıştır. Ancak sözlüğünün *külüg* maddesine *ödüzki er külüg bağlari* şeklinde almış ve *külüg* kelimesine “ausserwählte Helden” anlamını vermiştir. Radloff bu savına Uyg. *külük* ile Alt. *kulık* “der Held” kelimelerini tanık olarak göstermiştir. Metinde *ödüzki* olarak okuduğu kelimeyi sözlüğe *ödüzki* ~ *ödüzäk* şeklinde almış ve Uyg. *ödür-* “auswählen” ile karşılaştırdıktan sonra “ausserwählt” anlamını vermiştir, RADLOFF 1895: 43, 100 ve 115; Notlar’da ise *yädinik är külüg* şeklinde okuyarak önceki okuyuşundan vazgeçmiştir. Burada geçen *yädinik* kelimesini de *yedin-* “anschiessen” ile karşılamıştır, RADLOFF 1895: 242 ve 396.

Radloff, Neue Folge’de aynı bölümü *tokuz oguz yädinik är külüg bağlari budunı* okumuş ve “von den Tokuz-Oguz anhängenden Helden [Männer] seine berühmten Bege” şeklinde anlamlandırmıştır. Sözlükte ise *yädinik* kelimesine “anhängend” anlamını vermiştir, RADLOFF 1897: 172.

V. Thomsen ise ibareyi *tokuz oguz iki ädizkär külüg bağlari budunı* şeklinde okumuş, “Dokuz Oğuzların yiğit beyleri ve halkı” şeklinde anlamlandırmış ve dolayısıyla da *ädizkärin* ne olduğu

anlaşılamamıştır. Thomsen de Radloff gibi *külig* kelimesini “yiğit” olarak anlamlandırmıştır, THOMSEN 1993: 122. Eserinin sonundaki notlar kısmında ise “*iki edizker* gerek okunuş, gerekse yorum bakımından pek güvenli değil. Acaba buradaki *ädiz*, Edizler olabilir mi?” yorumunu yapmıştır, THOMSEN 1993: 178, not 85. Thomsen, Edizlerden bahsettiği 54 numaralı notunda ise *ediz* kelimesinin “yüksek” anlamında olabileceğini söylemektedir, THOMSEN 1993: 160-161. Ayrıca KT K 12’de geçen *bärčäkär* ile *edizkär* de karşılaştırmıştır, THOMSEN 1993: 188, not 64.

H. Namık Orkun, *tokuz oguz eki edizker külüğ beğleri budunı* şeklinde okumuş ve “Dokuz Oğuzlar meşhur beyleri, kavmi” olarak anlamlandırmıştır. Orkun çeviride *eki edizkeri* atlamıştır, ORKUN 1987: 58-60. Eserin sözlüğünde de *edizker* bulunmamaktadır.

S. Malov aynı yeri *tokuz oguz yidinikär külig bağlari budunı* olarak okumuş ve sözlüğüne *yidinik er* olarak almış ve ibareyi “*priverjenniy vityaz*” olarak anlamlandırmıştır, MALOV 1959: 96; *külig* kelimesini ise “*znamenitie ego begi*” olarak açıklamıştır, MALOV 1959: 100.

Talat Tekin ise bu bölümü *tokuz oguz, eki ädiz käräkülüg bağlari bodunı* olarak okumuş ve “O nomadic lords and peoples of the ... Sir, Tokuz-Oguz and Eki-Ädiz” olarak anlamlandırmıştır, TEKİN 1968: 243 ve 275. Sözlükte *käräkülüg* “nomad, nomadic” açıklaması vardır, TEKİN 1968: 350.

Muharrem Ergin ise *tokuz oguz iki ediz kerekülüg begleri budunı* şeklinde okumuş ve “Dokuz Oğuz, iki Ediz çadırli beyleri, milleti” olarak anlamlandırmıştır, ERGİN 1988: 33 ve 76. Sözlükte ise metinde geçmediği hâlde *kerekülüg* kelimesinden hareket ederek *kerekü* (*keregü*) kelimesine “çadır; kışlık ev” olarak anlam vermiş; *kerekülügü* ise “çadırli, göçebe” olarak anlamlandırmıştır, ERGİN 1988: 118-119.

Aydarov aynı yeri *tokuz oguz yidiniker külig begleri budunı* olarak okumuş “*nazvannie plennie tokuz-oguzı i ego znamenitie beki i ego narod [virazili emu svoe poçitanie]. [po vole tyurkskogo Neba i tyurkskoy svaşennoy rodını]*” şeklinde çevirmiştir, AYDAROV 1971: 308.

G. Abdurrahmanov-A. Rustemov ise bu bölümü tıpkı Malov gibi *yidinik er külüg begleri* okumuş ve “meşhur beyleri” olarak anlamlandırmışlardır, ABDURRAHMANOV-RUSTEMOV 1982: 121.

A. Hoca, Tursun Eyup, İsrail Yusup ise *tokuz oguz ... külüg begleri* şeklinde okumuş ve “tokuz oguz ekki ediz meşhur begleri” olarak anlamlandırmışlardır, A. HOCA ; T. EYUP; İ. YUSUP 1984: 93 ve 100.

Talat Tekin 1988’de yayımlanan çalışmasında bu kısmı *tokuz oguz eki ediz kerekülüg begleri bodunı* olarak okumuş ve “Dokuz Oğuz, İki Ediz çadırılı beyleri ve halkı” şeklinde anlam vermiştir, sözlükte ise *kerekülüg* için “çadırılı, göçebe” anlamı vardır, TEKİN 1988: 36, 37, 145.

Klyaştorıy ise *[al]tı sir tokuz oguz eki ädiz kerekülüg begleri bodunı* şeklinde okumuş ve “O die ihr in den Jurten lebenden Beg und einfaches Volk ... [se]chs (Stämme) der Sirer, zehn (Stämme) der Oguz, zwei (Stämme) der Ädiz!” şeklinde anlamlandırmıştır. (Klyaştorıy çeviride “zehn (Stämme) der Oğuz” yazmıştır, burada *Tokuz Oguz* boy adının “on Oğuz” diye anlamlandırılmasının bir dizgi hatası olduğunu zannediyoruz). Klyaştorıy, *kerekülüg* kelimesini Alm. *Jurt* ile karşılamıştır, KLYAŞTORNIY 1988: 77. Klyaştorıy, makalesinin bu bölümünde esasen Tokuz Oğuz ve Ediz boylarıyla ilgili fikirler öne sürmüştür, aynı yerler, not 14.

G. Aydarov 1990 yılında yayımlanan çalışmasında daha önceki okuyuşunu koruyarak *yidiniker külüg* okuyup “unatkan dangtı bekteri” şeklinde bir anlam vermiştir, AYDAROV 1990: 77 ve 82.

Recebov-Memmedov’da ise bu kısım *tokuz oguz yidinik er külük begleri, bodunı* olarak okunmuş ve “dokuz oguz igidleri, meşhur beyleri, halkı” şeklinde anlamlandırılmıştır, RECEBOV-MEMMEDOV 1993: 92 ve 104

Elisa Şükürlü de *yidiniker külüg begleri* okuyup “Oğuz kişileri, onun meşhur beyleri” olarak anlamlandırmıştır, ŞÜKÜRLÜ 1993: 225 ve 260.

Halil Açıkgöz ise *kerekü* kelimesinden ziyade *eki ediz* boy adının yanlış okunuşu üzerinde durmuş ve dolayısıyla *kerekülüg* kelimesine de değinmiştir. Açıkgöz’e göre burası *tokuz oguz kidiz kerekülüg begleri bodunı* şeklinde okunmalı ve “Dokuz Oğuz keçe çadırılı beyleri milleti”

olarak anlaşılmalıdır. Açıkgoz, *eki ediz* boy adını *kidiz* “keçe” olarak anlamak istemiştir, AÇIKGÖZ 1994: 10.

Talat Tekin 1995 yılında yayımladığı çalışmasında aynı yeri şu şekilde okumuş ve anlamlandırmıştır:*Al]tı Sir, Tokuz Oğuz, Eki Ediz kerekülüg beğleri bodunı* “....Al]tı Sir, Dokuz Oğuz, İki Ediz çadırli beyleri (ve) halkı”, TEKİN 1995: 62-63. Tekin, sözlükte ise *kerekülüg* “çadırli, göçebe” anlamını vermiştir, TEKİN 1995: 105.

Talat Tekin 2000’de yayımladığı *Orhon Türkçesi Grameri* adlı çalışmasında İrk Bitig 18’de geçen *käräküyü* “çadır, çadır iskeleti”; BK D 1’de geçen *käräkülügü* ise “çadırli, göçebe” olarak anlamlandırmıştır, TEKİN 2000: 247.

Bütün bu söylenenlerden bizi sadece *kerekülüg beğleri* ilgilendirmektedir. Kök Türkçe metinlerden sonra Uygur dönemi eserlerinde de *kerekü* kelimesinin geçtiğini ve “çadır” anlamında olduğunu söylemek mümkündür.

käräkü ~ *kräkü* “çadır”, TT I 145 ve BANG-GABAIN 1931: 23; *käräkü* “çadır”, CAFEROĞLU 1993: 71; *käräkü* “çadır”, GABAIN 1988: 279.

kerekü kelimesi Kök Türk harfleriyle yazılmış *İrk Bitig* adlı fal kitabında da bulunmaktadır. Talat Tekin’in transkripsiyonu ve çevirisi ile, 18. ırk: *kerekü içi ne teg ol?* “Çadırın içi nasıl?”, TEKİN 2004: 20 ve 29. Talat Tekin sözlükte ise *kerekü* “çadır” şeklinde anlamlandırmıştır, TEKİN 2004: 54.

Divanu Lugati’t-Türk’te *keregü* “Türkmenlerde “çadır” demektir, göçebelerce “kışlık ev” anlamına gelir. *Kek kördi keregü yüdhti* “sıkıntı gördü, çadırını yıktı, sırtladı”, DLT I, 447.

Yaşayan Türk lehçelerinde ise durum şöyledir: Kırg. *kerege* “keçe evin duvarını teşkil eden ağaç kafes”, YUDAHIN 1988: 441; Tel. *kärägä* “Jurtengitter, Holzgitter”; Bşk. *kirägä* “bokovye çasti kibitki iz tonen’kich jerdey”; Kklp. *kärägä* “derevyannaya rešetka, obrazuyuşçaya steni yurtı, derevyanniy ostov yurtı”; Özb. *kerägä* “rešetçatıy karkas nijney (silindriçeskoy) çasti yurtı”, TMEN 1629.

Emel Esin’e göre *kerekü*: Balçık ile tahkim edilmiş otag şeklinde ağaçtan yapıya ya da örülmüş dallardan müteşekkil otağa denmekte olup ayrıca *kerekü* adı hem Türkmenlerin otasına hem şehirlilerin meskenine denirdi, ESİN 1978: 6 ve 80, not 27. Yine Esin’e göre *kerekü* bir tür

kubbeli odadır. Türklerin eski dini olan gök dininin kainat timsali kubbeli üstüvani (silindir biçiminde) çadır *kerekü*'dür, ESİN 1981:717-718;

keregül/kerekü kelimesi için çağdaş sözlükler şu açıklamayı yapmaktadır:

kereke "charpente de la iourte tatar; grillage, treillis", DTO 457.

keräkü "Jurtengitter", TMEN III, 1629.

kerägü "şater, yurta", DTS 300a.

käräkü "Zelt", mtü. *kärägü* "Zelt bei den Türkmenen", "Winterhaus bei den Ansässigen", Çağ. *kärägä*, Oyr., Tel. *kärägä* "Jurtengitter, Holzgitter", Kaz. *kerägä* "jurtengitter, holzgitter", Räsänen *käräkü* kelimesini *kär-* "spannen, ausdehnen" ile ilişkilendirmeye çalışmıştır, EW 255a.

kerekü "the lattice-work wooden frame, which supports the felt covering of a yurt", ED 744a.

käräkü "lower part in the wooden frame of the tent (Kara)", DÉCSY 1998: 112.

Bütün bu sözlüklerden anlaşıldığına göre, Räsänen'in dışında, *kerekü* kelimesinin nereden geldiği yönünde açıklama veya herhangi bir yorum denemesi yapılmamıştır.

Bizce burada önemli olan BK D 1'de geçen *eki ediz kerekülüg begleri* ile ne anlatılmak istendiğidir. Yazıtlar üzerinde çalışanlar genellikle "İki Edizler ve çadırly beyleri" şeklinde anlamlandırmışlardır. Burada geçen *eki ediz*lerin kim olduğu aşağı yukarı bilinmektedir. Çin kaynaklarında adları *A-thie* veya *A-tie* olarak geçen boy adının *Edizler* olduğunda kuşku yoktur. Edizlerin bir Töles boyu olduğu ve Altı Bag Bodun'u meydana getiren Tokuz Oğuz konfederasyonu içerisinde olduğu söylenmektedir, LIU 1958: 243; GÖMEÇ 1997: 74 not 328; TAŞAĞIL 2004: 49. Geri kalan *kerekülüg begleri* kelime grubuyla kim ya da kimler kastedilmiştir? İşte asıl sorun buradadır. *kerekülüg begleri bodunı* yapısındaki *kerekülügü* kolayca "çadırly, göçebe" olarak çevirmek pek anlamlı görünmemektedir. Belli ki *Tokuz Oğuzlardan* başlamak suretiyle boy veya topluluk adları sayılmaktadır. Bu kelime grubunu "çadırly beyleri ve milleti" şeklinde çevirmek boy-millet sırasını da bozmaktadır. Üstelik o devirde bozkırın olumsuz etkisiyle çadır dışında yaşayan insanların veya boyların olamayacağını söylemek mümkündür. Zaten bugün de Moğolistan'ın büyük şehirleri dışındaki

yörelerde insanlar hâlâ çadırlarda yaşamaktadır. O zaman bütün sorun *kerekülüg* kelimesi üzerindedir. *Tokuz Oğuzlar*, *Eki Edizler* ve *Kerekülüg begleri*. Bu şekilde bir sıralamada *kerekülüg* kelimesinin bir boy veya topluluğun adı olması gerekir. Öyleyse *kerekülüg begleri* ibaresini “çadırlı, göçebe” değil de “Kazaklı beyleri, Kırımli beyleri” gibi “Kerekülü beyleri” şeklinde anlamak gerekir.

kerekülüg kelimesinin kökünün eski Moğolca *ker* kelimesiyle aynı olduğunu düşünüyoruz. Günümüz Moğolcasında bu kelime *ger* şeklinde olup, “çadır, yurt” anlamlarına gelmektedir: *ger* “yurt, çadır, keçe çadır; yerleşim yeri, ikametgâh; mesken ev”, LESSING 2003: 603; Kalmukçada *ger* “zelt, jurte, haus; familie, heim; haus”, Ramstedt *ger* kelimesinin Tib. *gur* kelimesinden alınmış olabileceğini düşünmektedir, RAMSTEDT 1976: 134.

Bütün bunlardan hareketle *kerekülüg* kelimesi Türkçe gramer kurallarına göre kök ve eklerine ayrıştırılırsa ortaya şu çıkar: < *ker* + *AgU* + *IUG*. + *AgU* topluluk (kolektif) bildiren ekle ilgili olarak Kök Türk metinlerinden şu örnekleri vermek mümkündür: *ikägü* “iki parça” (< **ekägü*), *üçägü* “üçü birlikte”; *buçegü* < *bu* + *üçegü* “bu üçü”, TEKİN 2000: 133, ayrıca krş. ERDAL 1991: 93-97.

SONUÇ: Bilge Kağan Yazıtı Doğu yüzü 1. satırında geçen *kerekülüg* kelimesi “çadırlı, göçebe” olarak çevrilmekteydi. Altı Sir’lerden başlamak suretiyle bu bölümde Türk boy veya topluluk adları sayılmaktadır. “Altı Sirler, Dokuz Oğuzlar, İki Edizler, Çadırlı beyleri, milleti” şeklinde yapılan bir çeviri boy adı sıralamasındaki sırayı bozmakta, cümlelerin anlamını tam olarak ifade edememektedir. Bize göre bu bölüm şu şekilde çevrilmelidir: “Altı Sirler, Dokuz Oğuzlar, İki Edizler, Kerekülü beyleri ve milleti”. Buradaki *kerekülüg* kelimesi bir Türk boyu veya topluluğunun adı olmalıdır.

KISALTMALAR VE KAYNAKLAR

- ABDURRAHMANOV, G; A. RUSTEMOV (1982), *Kadımgı Turkiy Tıl*, Taşkent.
 AÇIKGÖZ, Halil (1994), “Bilge Kağan Yazıtının Doğu Yüzünün İlk satırında *(i)ki (e)d(i)z k(e)r(e)kül(ü)g* mü Yoksa *kid(i)z*

- k(e)r(e)kül(ü)g* ‘keçe çadırı’ mı Okunmalı?”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1994, 1-10.
- ATALAY, Besim (1992), *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*, TDK Yay., Ankara.
- AYDAROV, G. (1971), *Yazık Orhonskih pamyatnikov drevnetyurkskoy pis'mennosti VIII. veka*, Alma-Ata.
- (1990), *Orhon eskertkişterining teksı*, Almatı.
- BANG, W. ; A. Von GABAIN (1929), *Türkische Turfan-Texte I*, Berlin.
- (1931), *Analytischer Index zu den fünf ersten Stücken der Türkischen Turfan-Texte*, Berlin.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1993), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Enderun Yay., İstanbul.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.
- COURTEILLE, A. Pavet de (1972), *Dictionnaire Turk-Oriental*, Philo Press, Amsterdam.
- DÉCSY, Gyula (1998), *The Turkic Protolanguage: a Computational Reconstruction*, Eurolingua, Bloomington.
- DLT : bk. Besim ATALAY
- DOERFER, Gerhard (1967), *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen III*, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden.
- DTO : bk. A. Pavet de COURTEILLE
- DTS : bk. V. M. NADELYAEV
- ED : bk. Sir Gerard CLAUSON
- ERDAL, Marcel (1991), *Old Turkic word formation, A Functional Approach to the Lexicon*, vol. I, Wiesbaden, 93-97.
- ERGİN, Muharrem (1988), *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yay., İstanbul.
- ESİN, Emel (1978), *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul.
- (1981), “Mîlâdî VII.-X. Yüzyıllarda Sır-Deryâ Oğuzlarının Maddî Kültürü Hakkında Notlar”, *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Kongreye Sunulan Bildiriler, c. 2, 711-723.
- EW : bk. Martti RÄSÄNEN
- GABAIN, A. Von (1988), *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet AKALIN, TDK Yay., Ankara.
- GÖMEÇ, Saadettin (1997), *Kök Türk Tarihi*, Türksoy Yay., Ankara.

- HOCA, A.; T. EYUP; İ. YUSUP (1984), *Kadimki Uygur Yazma Yadigarlıklarından Tallanma*, Urumçi.
- KLYAŞTORNIY, S. G. (1988), “Die Kiptschaken auf den runischen Denkmälern”, *Central Asiatic Journal*, XXXII, 73-90.
- LESSING, Ferdinand D. (2003), *Moğolca- Türkçe Sözlük*, çev. Günay KARAAĞAÇ, TDK Yay., Ankara.
- LIU, Mau-Tsai (1958), *Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-türken (T'u-küe)*, Wiesbaden.
- MALOV, S. E. (1959), *Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pis'mennosti Mongolii i Kirgizii*, Moskva-Leningrad.
- NADELYAEV, V. M.; D. M. NASILOV; E. R. TENİŞEV; A. M. ŞÇERBAK (1969), *Drevnetyurkskiy Slovar*, Leningrad.
- ORKUN, Hüseyin Namık (1987), *Eski Türk Yazıtları*, TDK Yay., Ankara.
- RADLOFF, Vilhelm (1895), *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei*, St-Petersburg.
- (1897), *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei, Neue Folge*, St-Petersburg.
- RAMSTEDT, G. J. (1976), *Kalmückisches Wörterbuch*, Lexica Societatis Fenno-Ugricae III, Helsinki.
- RECEBOV, E.; Y. MEMMEDOV (1993), *Orhon- Yenisey Abideleri*, Bakü.
- RÄSÄNEN, Martti (1969), *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkssprachen*, Helsinki.
- ŞÜKÜRLÜ, Elisa C. (1993), *Gedim Türk Yazılı Abidelerinin Dili*, Bakü.
- TAŞAĞIL, Ahmet (2004), *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları (M.Ö. III-M.S. X. Asır)*, TTK Yay., Ankara.
- TEKİN, Talat (1968), *A Grammar of Orkhon Turkic*, Uralic and Altaic Series 69, Bloomington.
- (1988), *Orhon Yazıtları*, TDK Yay., Ankara.
- (1995), *Orhon Yazıtları*, Simurg Yay., İstanbul.
- (2000), *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara.
- (2004), *İrk Bitig, Eski Uygurca Fal Kitabı*, editörler: Nurettin DEMİR; Emine YILMAZ, Öncü Kitap Yay., Ankara.

- THOMSEN, Vilhelm (1993), *Çözölmüş Orhon Yazıtları*, çev. Vedat KÖKEN, TDK yay., Ankara.
- TMEN : *bk.* Gerhard DOERFER
- TT : *bk.* W. BANG
- YUDAHIN, K. K. (1988), *Kırğız Sözlüğü*, çev. Abdullah TAYMAS, TDK Yay., Ankara